

HULDE-ALBUM
DR. F. VAN VINCKENROYE

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur en de uitgever.

Hasselt
Provinciaal Hoger Handelsinstituut
1985

99317
22/10/1985

Organiserend comité

Hilde Houben-Bertrand,

gedeputeerde voor Limburg, voorzitter

Jan Billion,

oud-leraar en oud-onderdirecteur PHHI,

directeur van de Provinciale Middelbare Normaalschool

Leopold Cannaerts,

directeur van de hogere afdeling van het PHHI

Jos Hendrix, leraar PHHI

Jean Jackmaert, oud-student en leraar PHHI

Rik Leenders, directiesecretaris PHHI

Raymond Maes, onderdirecteur PHHI

Tony Moureau,

oud-student en directiesecretaris PHHI

Mathieu Stinckens, onderdirecteur PHHI

Herman Theunissen, oud-student en leraar PHHI

Laurent Wetsels,

directeur van de Middenschool van het PHHI

Redactie

Theo Coun, leraar PHHI

Antoon Vandenheede, leraar PHHI

Guido Wellens, oud-student en leraar PHHI

LITERATUURLIJST

- K. Baggen, *Fonetische analyse van het dialect van St.-Martens-Voeren*. Typoscript. Scriptie RU Luik, 1981.
- H. Bischoff, *Die deutsche Sprache in Belgien. Ihre Geschichte und ihre Rechte*. Eupen, 1931.
- A. Boileau, *Enquête dialectale sur la Toponymie germanique du Nord-Est de la Province de Liège*. Liège, 1954.
- J. Cajot, *Bericht über die ostbelgische Diglossiesituation*, in *Berichte zur Diglossie-Tagung Januar 1975 in Bonn. Gegenwärtige Probleme der Diglossie in germanisch-romanischen Übergangsräumen* (Ed. W. Besch), p. 75-84.
- J. Cajot, *De rijksgrens tussen beide Limburgen als taalgrens*, in *Taal en Tongval*, 29 (1977), p. 37-49.
- J. Cajot-H. Beckers, *Zur Diatopie der deutschen Dialekte in Belgien*, in Nelde, p. 149-218.
- J. Cajot, *Structuur en ontwikkeling van het dialectlandschap in de Voerstreek*, in *Voercolloquium 22.11.1980. Marnixring Limburg Herckenrode. Mens en ruimte*. Brussel, 1980, C1 - C11.
- J. Cajot, *Der Einfluß der kultursprachlichen und politischen Grenzen des 19. und 20. Jahrhunderts auf die germanischen Mundarten des belgisch-niederländisch-deutsch-luxemburgischen Grenzraums zwischen Maasmechelen/Sittard/Selkant, dem Voergebiet und Clerf/St.-Vith/Prüm*. Typoscript. Dissertatie KUL, 1983.
- H. Draye, *De studie van de Vlaamsch-Waalsche taalgrenslin in België*. Leuven-Brussel, 1942.
- J. Goossens, *De Overmase dialecten*, in *Veldeke*, 41 (dubbelnr. 226-227, 1966), p. 103-118.
- J. Goossens, *Platdiets*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 27 (1968), p. 305-314.
- A. Janssen, *Bijdrage tot de landbouwwoordenschat van de Voerstreek*. Typoscript. Scriptie RU Luik, 1949.
- J. Langohr, *Taaltoestanden in de gemeente Aubel*, in *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1914, p. 98-108.
- J. Langohr, *Le Nord-Est de la Province de Liège et le Canton d'Eupen*. Brugge, 1983.
- J. Langohr, *Het Zuidnederlandsch dialectgebied van Overmaas*. Leuven, 1936.
- J. Langohr - J. Van Overloop, *Het Land van Overmaas. Platdietsche Streek, Kanton Eupen en Voerstreek*. (Kath. Vlaamse Hogeschooluitbreiding. Jg. 35 Nr. 3. Verhandeling 340). Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1936.
- E. Legros, *La frontière des dialectes romans en Belgique*. (Mémoires de la Commission Royale de Toponymie et de Dialectologie, Section Wallonne, 4). Luik, 1948.
- P.H. Nelde (Ed.), *Deutsch als Muttersprache in Belgien*. Forschungsberichte zur Gegenwartslage (Deutsche Sprache in Europa und Übersee 5). Wiesbaden, 1979.
- W. Van den Steene, *Taalstatuut van de Voergemeenten*, in *Voercolloquium 22.11.1980. Marnixring Limburg Herckenrode. Mens en Ruimte*. Brussel, 1980, p. G1 - G20.
- A. Verdoordt, *Zweitsprachige Nachbarn. Die deutschen Hochsprach- und Mundartgruppen in Ost-Belgien, dem Elsaß, Ost-Lothringen und Luxemburg*. Wien-Stuttgart, 1968.
- W. Welter, *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*. Den Haag, 1933.
- A. Wynants, *De lidwoorden in het dialect van St.-Martens-Voeren. Proeve van verklarende syntaxis*. Typoscript. Scriptie RU Luik, 1968.
- A. Wynants, *Taalcontacten in de Voerstreek. 1. Fonische aspecten*. Typoscript. Dissertatie RU Luik, 1975.
- A. Wynants, *Taalovergang en taaltrouw in de Voerstreek sinds de aansluiting bij de provincie Limburg*, in *Sprachkontakt und Sprachkonflikt* (Ed. P.H. Nelde). Wiesbaden, 1980, p. 467-473.

MIDDELNEDERLANDSE VERTALINGEN
EN BEWERKINGEN VAN WERKEN VAN
DE KARTUIZER JACOBUS VAN GRUITRODE

Jan Deschamps

In deze bijdrage bespreken we negen Middelnederlandse vertalingen of bewerkingen van Latijnse werken van de kartuizer Jacobus van Gruitrode. Daar deze laatste zeer weinigen bekend is, lijkt het ons niet overbodig vooraf enkele bijzonderheden over zijn leven en een overzicht van zijn werken te geven. Daarbij maakten we dankbaar gebruik van wat andere onderzoekers, in de eerste plaats K. Seynaeve, over het leven en de geschriften van Jacobus van Gruitrode hebben gepubliceerd¹.

Jacobus van Gruitrode, die met zijn familienaam Van den Eertwech heette, werd omstreeks 1400-1410 te Gruitrode bij Maaseik geboren. Hij trad in de kartuizerorde, waar en wanneer is onbekend. Van 1440 tot 1445 was hij prior van het klooster Alle Apostelen, even buiten de toenmalige stad Luik, en van 1445 tot 1447 prior van het klooster Sion bij Zierikzee. In 1447 werd hij opnieuw tot prior van het klooster Alle Apostelen verkozen en bleef dat ambt waarnemen tot aan zijn overlijden op 12 februari 1475. Jacobus van Gruitrode was een bekwaam administrator. Onder zijn bestuur kwam het klooster materieel tot hoge bloei. Hij restaureerde de oude gebouwen, bouwde een nieuwe refter, verfraaide de kerk en vernieuwde de glasramen van het pand. Er zijn drie handschriften bewaard, die door hem zijn gebonden. Hij was bevriend met Dionysius de Kartuizer aan wie hij sommige van zijn werken toezond, die later voor geschriften van Dionysius werden gehouden en onder diens naam uitgegeven. Dionysius droeg hem vijf werken op.

Zijn bekendheid dankt Jacobus van Gruitrode niet aan zijn administratieve bekwaamheid of aan zijn vriendschap met Dionysius, maar aan een aantal ascetische geschriften, waarvan sommige in geestelijke kringen ruim verspreid zijn geweest. Johannes Trithemius schreef hem in zijn *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* 28 werken toe², waarvan een aantal nog niet zijn teruggevonden.

¹ K. Seynaeve, *De kartuis van Alle Apostelen te Luik (1357-1520). Een historische en prosopografische studie*. Leuven, 1981 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), p. 191-218 en 384-392; Id., *Jacobus van Gruitrode in Historia et spiritualitas Cartusienensis. Colloquii quarti internationalis acta. Gandavi-Antverpiae-Brugis 16-19 sept. 1982*, ed. J. De Grauwe. Destelbergen, 1983, p. 313-336. Zie verder over Jacobus van Gruitrode: M. Verjans, *Jacob van Gruitrode, kartuizer (+ 1475)*, in *Ons Geestelijk Erf*, 5 (1931), p. 435-460; H. Van de Weerd, *Jacob van Gruitrode of Van den Eertwech?*, in *Limburg*, 13 (1932), p. 168-170; J. Stiennon, *Chartreuse des Douze Apôtres à Liège*, in *Monasticon belge*. Tome II. Province de Liège, 3. Liège, 1955, p. 504 en 505; E.G. Hoekstra, *Jacques de Gruytrode*, in *Dictionnaire de spiritualité*, VIII. Paris, 1932, kol. 36-38; *Jacques de Gruitrode*, in *Cartusiana. Un instrument heuristique. Bibliographie générale. Auteurs cartusiens*. Paris, 1976, p. 110 (Institut de recherche et d'histoire des textes. Bibliographies colloques, travaux préparatoires).

² J. Trithemius, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*. Bazel, 1494, fol. 119v°. Deze lijst werd overgenomen in hs. Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, Ser. nov. 12.694 (*Register van Rooklooster*), fol. 182r° en door Th. Petreius, *Bibliotheca Cartusiana*. Coloniae, 1609 (anastatische herdruk: Farnborough, 1968), p. 149 en 150. Zie over het *Register van Rooklooster* en zijn bronnen: P.F.J. Obbema, *The Rooklooster Register evaluated*, in *Quaerendo*, 7 (1977), p. 326-353, met in bijlage alle vroegere literatuur.

Uit een vergelijking met de titels in de handschriften blijkt dat hij de titels veelal verkort heeft weergegeven. De opgesomde werken kunnen we als volgt indelen: 1. vijf *specula*: *Speculum praelatorum*, *Speculum subditorum*, *Speculum sacerdotum*, *Speculum saecularium hominum* (*Speculum saecularium et huius mundi amatorum*, *Opusculum aureum animae peccatricis*) en *Speculum senectutis* (*Speculum ac potius stimulus penitentiae*), die samen *Specula omnis statu humanae vitae* worden genoemd; 2. acht *colloquia* of *dialogi*: *Colloquium Jesu et monachi*, *Colloquium Jesu et praelati* (*Optima instructio principum et omnium qui in potentatu aliquo sunt sive saeculari sive spirituali per modum dialogi Jesu et praelati seu principis*), *Colloquium Jesu et senis*, *Colloquium Jesu et heremitaie* (*Speculum mortalium sub colloquione Jesu et heremitaie*), *Colloquium Jesu et discipuli* (*Speculum solitariorum sub colloquione patris et discipuli*), *Dialogus Crucifixi et peccatoris*, *Dialogus Mariae et peccatoris* (*Dialogus clementissimae virginis Mariae et peccatoris*), *Dialogus alius Mariae et peccatoris*; 3. één *rosarium*: *De vita domini Jesu* (een lange en een korte redactie, resp. getiteld *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* en *Rosarium Jesu et Mariae*); 4. twee meditatieboeken: *Meditationes passionis Domini* (*Meditationes passionis domini nostri Jesu Christi*) en *Meditationes compassionis beatae Mariae*; 5. twaalf andere werken: *De veris virtutibus*, *De septem peccatis mortalibus* (*Libellus utilis valde de septem peccatis mortalibus et de ramis ex ipsis procedentibus*), *De quatuor novissimis*, *De preparatione ante Missam* (*Devotus tractatus circa officium celebrationis Missae*), *De diffinitione nominis monachi* (*De quintuplici diffinitione nominis monachi secundum Climacum*), *Lectionarius mensae*, *Contemplatio sanctae Mariae*, *Coronula sanctae Mariae* (*Coronula laudis Mariae gloriosissimae coeli reginae saepe ab omni sibi devotae asservanda specialibus sabbatis et principiis eius solemnitatibus*), *De nomine Jesu et Mariae*, *Sermones de tempore*, *Sermones de sanctis* en *Epistolae ad diversos*. Onder de bovenstaande titels schreef Trithemius „et multa alia”, zodat Jacobus van Gruitrode nog andere werken kan hebben vervaardigd.

Toch zijn sommige geschriften, die hem door andere oudere bibliografen worden toegeschreven, óf niet van hem óf een excerpt uit één van de bovenvermelde werken. Zo zijn de *Salutationes ad membra singula beatae Mariae virginis* en de *Salutationes ad membra singula domini nostri Jesu Christi* excerpten uit de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae*³ en het *Rosarium Jesu et Mariae*⁴.

In de laatste maanden zijn we een aantal aan K. Seynaeve onbekend gebleven handschriften met werken van Jacobus van Gruitrode op het spoor gekomen. Zij bevatten óf werken, waarvan hem reeds andere handschriften bekend waren⁵

³ Zie hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 468, fol. 130^r-138^v.

⁴ Zie o.a. hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 229, fol. 74^v-82^r.

⁵ Het *Speculum praelatorum* is nog overgeleverd in de hss. Bergen, Bibliothèque de l'université, 96/313; Keulen, Historisches Archiv, GB 4° 196; Namen, Musée archéologique, 103; Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 4758 en Würzburg, Universitätsbibliothek, M. ch. q. 83; het *Speculum subditorum* in de hss. Bergen, Bibliothèque de l'université, 96/313; Keulen, Historisches Archiv, GB 4° 196; Namen, Musée archéologique, 103 en Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 4758; het *Speculum sacerdotum* in de hss. Bergen, Bibliothèque de l'université, 96/313; Keulen, Historisches Archiv, GB 4° 196 en Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 4758; het *Speculum saecularium hominum* in de hss. vermeld door L. Meier, *Die Werke des Erfurter Kartäusers Jakob von Jüterbog in ihrer handschriftlichen Überlieferung*. Münster Westf., [1955], p. 65 en 66 (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters) en M.W. Bloomfield e.a., *Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices, 1100-1500 A.J.* Cambridge, Mass., 1979, p. 544, nr. 6326 (The Mediaeval

óf werken, waarvan hij nog geen handschriften, maar alleen de titel uit oudere bibliografische werken kende⁶. Van de 28 door Trithemius genoemde werken blijven er thans negen over, waarvan nog geen handschrift bekend is, nl. *Dialogus alius Mariae et peccatoris*⁷, *Meditationes compassionis beatae Mariae*, *De veris virtutibus*, *De quatuor novissimis*, *Contemplatio sanctae Mariae*, *De nomine Jesu et Mariae*, *Sermones de tempore*, *Sermones de sanctis* en *Epistolae ad diversos*. Een moeilijkheid bij het opsporen van werken van Jacobus van Gruitrode is en blijft dat hij uit nederigheid al zijn geschriften anoniem in het licht heeft gegeven. Toch zijn sommige van zijn werken erkennbaar, want daarin gebruikt hij de zegswijze „Spiritu Jesu operante” als een soort van kenspreuk of noemt hij zich „solo nomine et habitu Carthusiensis”.

Negen Middel nederlandse teksten zijn een vertaling of een bewerking van werken van Jacobus van Gruitrode: 1. *Een deuote te samen spreken Jhesu Christi en des sondaers*; 2. *Jhesus ende de sondare sprekende te samen seer troestelick van onser zielen salicheit*; 3. *Een boecxken vander minne Gods*; 4. *Een minnelike ende troestelike sprake der glorioser ende aldersuerster moeder Gods ende maecht Marien totten sondare ende des sondaers tot Mariam*; 5. *Dialoog tussen Maria en de zondaar*; 6. *Een zeere troestelike sprake der glorioser maghet Marien totten sondaer ende des sondaers tot Marien*; 7. *Die roesenghaert Jesu ende Marie*; 8. *Dat croenken des loefs van onser lieuer sueter vrouwen dat welke haer dicwil is te offeren van allen die haer deuoet sijn ende sonderlinghe des saterdaechs ende in haren anderen feestdagen* en 9. *Meditacien*. We bespreken nu deze negen vertalingen of bewerkingen in bovenstaande volgorde. Achtereenvolgens geven we de titel, het incipit en het expliciet volgens de enige of de eerstvermelde vindplaats, het Latijnse origineel, de verhouding tot het origineel, een karakterisering van de inhoud en de vindplaats of de vindplaatsen.

Academy of America, 88) en in de hss. Bergen, Bibliothèque de l'université, 96/313 en Keulen, Historisches Archiv, GB 4° 196; het *Speculum senectutis* in de hss. Bergen, Bibliothèque de l'université, 96/313; Keulen, Historisches Archiv, G.B. 4° 196; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 163 en Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 4758; het *Colloquium Jesu et senis* in de hss. Trier, Stadtbibliothek, 682 en 781; de *Dialogus Crucifixi et peccatoris* in de hss. Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, 950 en Trier, Stadtbibliothek, 781; het *Rosarium Jesu et Mariae* in hs. Toledo, Archivo y Biblioteca Capitulares, Ms. 21-24, reeds vermeld met signatuur door M. Verjans, a.w., p. 463 en zonder signatuur met verwijzing naar M. Verjans door K. Seynaeve; de *Salutationes ad singula membra beatae Mariae virginis* uit de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* en het *Rosarium Jesu et Mariae* in Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2274; de *Salutationes ad membra singula domini nostri Jesu Christi* uit het *Rosarium Jesu et Mariae* in hs. Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, 953.

⁶ De *Meditationes passionis Domini* zijn bewaard in hs. Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, 953; *De septem peccatis mortalibus* is overgeleverd in hs. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 339; *De preparatione ante Missam* in hs. Parijs, Bibliothèque de l' Arsenal, 953; de *Coronula laudis sanctae Mariae* in de hss. Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2274 en Trier, Stadtbibliothek, 199 en 516. De hss. Trier, Stadtbibliothek, 148 en Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 226, reeds vermeld door M. Verjans, a.w., p. 468, bevatten niet *De septem peccatis mortalibus* en *de ramis ex ipsis procedentibus* van Jacobus van Gruitrode, maar *De peccatis mentalibus mortalibus* van Jacobus van Jüterbog, zoals K. Seynaeve reeds vermoedde; zie L. Meier, a.w., p. 26.

⁷ *Een zeere troestelike sprake der glorioser maghet marien totten sondaer ende des sondaers tot marien*, voorkomend in hs. Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, 316, fol. 60^r-83^v is waarschijnlijk een vertaling van de nog niet teruggevonden *Dialogus alius Mariae et peccatoris*.

⁸ Oorspronkelijke titel niet bewaard.

1. *Een deuote te samen spreken ihesu christi ende des sondaers seer merkelic Inc.* IC heb een woert totti O ghecruste ihesu hoer mi Die sondaer Een sondich mensche in onreynicheit ende stanc in menichrehande sonden gheuallen waerdich daer om hier na te vallen in die ewighe droefheit der hellen Jhesus Den helschen iammerliken valle en wilt niet ontsien. also veer alstu weder comen wilste totten wech der doechden ... Expl. Die sondaer O ihesu dijn woerden sijn my ghenoechlic bouen alle ghelut der orghelen ende smaken mi bouen alle sueticheit des honichs Hier om lieflike ihesu sel ic also langhe als ic leue dit boexkijn dijne minliker woerden mit so groter blijschappen ende mynnen omhelsen ende bewaren dat mi duncken sel of ic alle salomons rijcheiden ende weelden beseten had Die leues ende regneres ewelijc Amen.

Dit is een bewerking van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris*, een samenspraak tussen een rouwmoedige zondaar die de eeuwige hellestraffen vreest en de barmhartige Jezus die hem graag vergiffenis wil schenken. Deze bewerking is overgeleverd in de hss. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Letterk. 340, fol. 134r^o-139v^o; Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I G 28, fol. 61v^o-74r^o; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 112, fol. 1r^o-12v^o, slot ontbreekt¹¹; Deventer, Stads- of Athenaeumbibliotheek, 101 E 5, fol. 275r^o-280v^o¹²; Gent, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 220, fol. 126r^ob-129v^oa¹³ en Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1032, fol. 225r^o-232v^o¹⁴. Zij werd in 1931 door M. Verjans besproken en naar het bovengenoemde Brusselse handschrift uitgegeven¹⁵.

2. *Jhesum ende den sondare Sprekende te samen seer troestelick van onser sielen salicheit. getrocken wt den latine van enen deuoten broeder vander kathuyser oerden ter salicheyt allen kerstenen menschen Inc.* Die sondaer spreect oetmoedelijck aldus O Alder goedertierenste heere ihesu christe. vergheeft my uwen knecht dat ic een luttel begere met v te sprekene Jhesus antwoerde. Wie bistu Die sondare Een sondich mensch / die ben gheuallen in vele kattiucheden ende vuylicheden. ende die na dit leuen sal moeten vallen noch veel onsalichliker

¹¹ G.I. Liefinck, *Codices 168-360 societatis cui nomen Maatschappij der Nederlandse Letteren*. Lugduni Batavorum, 1948, p. 184-186 (Bibliotheca Universitatis Leidensis Codices manuscripti, V. Codicum in finibus Belgarum ante annum 1550 conscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis asservantur, Pars I).

¹² M.B. Mendes da Costa, *De handschriften der Stedelijke Bibliotheek met de latere aanwinsten*. Amsterdam, 1902, p. 93 en 94, nr. 555 (Bibliotheek der Universiteit van Amsterdam. Catalogus der handschriften, II).

¹³ W. de Vreese, *De handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*. Gent, 1900-192, p. 668-681, hs. Xx; J. Van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, III. Bruxelles, 1903, p. 452 en 453, nr. 2381; *Jan van Ruusbroec, 1293-1381. Tentoonstellingscatalogus*. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1981, p. 197 en 198, nr. 77.

¹⁴ [J.C. van Sleen], *Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer*. Deventer, 1892, p. 10 en 11, nr. 24.

¹⁵ J. Reynaert, *Catalogus van de Middelnederlandse handschriften in de Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent. I. De handschriften verworven vóór 1852*. Gent, 1984, p. 99-103 (Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 171ste aflevering).

¹⁶ [P.A. Tiele], *Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Universitatis Rheno-Trajectinae*. Trajecti ad Rhenum-Hagae Comitum, 1887, p. 252.

¹⁷ M. Verjans, a.w., p. 451-461. Het is M. Verjans ontgaan dat het afschrift in het Brusselse hs. onvolledig is en dat fol. 12v^o, r.3 tot 18v^o, r.18, ook door hem uitgegeven niet meer tot deze bewerking van het *Speculum crucifixi et peccatoris* behoort.

meer ende in diuerscer katiucheden ende ewige droefnissen Jhesus. En vreest dese veruauerlike vallinge niet / alsoe verre als ghi wilt penitencie doen van uwen volbrachten sonden ende van ander sonden te doene v wachten wilt... Expl. Ende ten laesten so sulstu in my meer vinden van bermherticheden ende van liefden dan du selue soudes dorren wenschen ofte hopen: daerom ghedenct daghelijcs mijn passie mijn lyden ende mijnre bitterder doot. soe en willic uwer nemmermeer vergeten in gheenre tribulacien.

Dit is een vertaling van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris*. De woorden „getrocken wt den latine van enen deuoten broeder vander kathuyser oerden” kunnen betekenen „vertaald uit het Latijn door een devote broeder van de kartuizerorde”, maar betekenen waarschijnlijk „vertaald uit het Latijn van een devote broeder van de kartuizerorde”, zodat met de „broeder vander kathuyser oerden” niet de vertaler, maar de schrijver van het Latijnse origineel, dus Jacobus van Gruitrode, wordt bedoeld. Deze vertaling van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris* werd zonder jaartal, maar volgens W. en L. Hellinga tussen 21 juni 1498 en 1500, door Adriaen van Liesveldt te Antwerpen ter perse gelegd¹⁶. Van deze druk is maar één exemplaar bekend, met vier andere drukken samen gebonden, nl. Haarlem, Stadsbibliotheek, 56 D 6¹⁷.

3. *Dit is een boecxken vander minne gods Hiernae volghet een deuote contemplacie ende bedinghe om te vercrighen dye minne van die soete ihesus marien ghebenedide kint...* Inc. Dye arme sondaer spreect tot onsen here in alder oetmoedicheit O Mijn alder soetste Jhesu marien ghebenedide kint mijn god mijn scepper ende maker vol van ontfermherticheit ende ghenaden verlosser der werelt v ghelieue mi te verlenen gracie dat ic wat met v mach spreken ende mijn bedructe hert te kennen gheuen... Doen antwoerde die alder soetste ihesus seer minlijc ende vriendelic seggende WJe sijt ghi? eischet ende ick bin bereyt v te verhooren ende gracie te doen Die arme sondaer antwoert beuende met alder vreesen ende anxt nakende ende tooghende sijne noot op hope der genaden ende seit Ick bin een arme allendich swaer sondaer vol van sonden die hem lacen heeft laten verleiden vanden bosen viant ende duchte seer dye ewighe doot ende dye onsprekelijke tormenten vander hellen yst dat mi die doot verhaest. Doe antwoerde die soete Jhesus EN ontsiet niet dye eeuwige doot noch de tormenten vander hellen dye onsprekelic sijn Wilt ghi warachtich berou hebben van uwen sonden ende v nv voert an daer af wachten... Expl. Vwe sonden moghen veel int ghetal sijn mer mijn ontfermherticheit is sonder ghetal. sijt ghi een sondaer. ic bin een sachtmoedich lam die alle sonden vergheeft dye mi in oetmoedicheyt bidt. ende heb mi seluen gheoffert om v arme sondaer ende wilt ghi ontfermherticheyt aen mi vinden ghi moetse begeren ende mi daer om bidden. Ende ic presenteer mi v daer toe eer ghijt mi bidt. Bidt mi met warachtich [slot ontbreekt]

Dit is een vermeerderde vrije bewerking van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris*. Deze bewerking werd tussen 1506 en 1540 door Michiel Hillen van

¹⁶ M.F.A.G. Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle*. La Haye, 1874 (anastatische herdruk 1962), p. 130, nr. 469; W. and L. Hellinga, *The Fifteenth-Century Printing Types of The Low Countries*. Amsterdam, 1966, I, p. 93 en II, pl. 146, p. 392.

¹⁷De vijf samengebonden drukken zijn beschreven in *Supplementum catalogi Bibliothecae Publicae Harlemensis*. Haarlem, 1852, p. 108-112, nr. 1-5.

Hoochstraten te Antwerpen, samen met een traktaat over de zeven hoofdzonden en *Een sonderlinghe trooste teghen alle tribulacien ende onghenuechten*, in het licht gegeven¹⁸. Van deze druk is maar één exemplaar bekend, nl. Gent, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Acc. 6821.

4. *Hier beghint een minnelike ende troostelike sprake der glorioser ende alder-suerster moeder gods ende maecht marien totten sondare. ende des sondaers tot mariam* Inc. O Coninghinne des hemels. keyserinne der koninginnen. een woert hebbic te spreken tot dit Maria Mer wie bistu. Die sondaer Jc en weet niet wat ic di seggen oft antwoorden sal want niet ben ick. gescheyden ende gedeilt mits swaren laste der sonden vanden warachtigen wesen dat god is Maria Eest dattu mits grootheid der sonden geturbeert. mits lelicheijt der consciencien bescaemt. mits vresen des ordels veruaert. beghinnes verslont te worden inden afgront der wanhopen... Expl. Ende also dicwille so cussestu mi minnelic alstu mi deuotelijcken offerste dese ynghelsche groete: die waerlijc god die vader ghedicht heeft: de sone gods die ghescreuen heeft; ende die heylighe gheest den ynghel die gecondicht heeft. ende de inghel mij die ghebracht heeft. segghende. weest ghegroet vol gracies die heere is met dij.

Dit is een onvolledige vertaling van de *Dialogus Mariae et peccatoris*, een samenspraak tussen een rouwmoedige zondaar en de H.Maagd, die voor hem bij haar Zoon als voorspreekster wil optreden. Deze vertaling werd, samen met een overzetting van het *Speculum conversationis peccatorum* van Dionysius de Kartuizer, in 1488 door Gheraert Leeu te Antwerpen ter perse gelegd¹⁹. Van deze druk zijn drie exemplaren bekend, nl. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, A 1418; 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 150 B 53 en Parijs, Bibliothèque Nationale, Rés. D 4331.

5. [*Dialogo tussen Maria en de zondaar*, begin ontbreekt] Inc. waren. Ende daer om isset dat hij wt sijns sel[f]s herte als wt eender bussen wt stortede die medecijn der menseliker verlossenissen doen hy metter spere ghewondt wardt in sijn side. hangende aenden cruce Die sondare WAt isset dat ic hoere Wat luit daer also suetelic in mijn sondige katiuige oren dye daer so snoe ben ende niet wert geleken te worden bi enen verworpen honde Maria IJesus myn lieue sone heeftse lief gehadt die hen seluen also verachten ende haer seluen in haer hert verworpen... Expl. O maria die menschen moghen alleene uwen lof swighen ende uwe bermherticheyt die v in haer noetsaken hebben deuotelick aen gheropen ende en sijn niet ghewaer geworden uwen troest uwe hulpe ende uwe verlichtenis tot haer salicheit Amen

Dit is een vrije bewerking, met weglatingen en toevoegingen, van de *Dialogus Mariae et peccatoris*. Deze bewerking werd omstreeks 1510 door Jan Seversz te Leiden uitgegeven²⁰. Van deze uitgave is slechts één exemplaar, nl. Antwerpen, Museum Plantin-Moretus, R 10.26, bewaard gebleven, waaraan voorin bladen ontbreken, zodat de juiste titel niet bekend is.

¹⁸ W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche bibliographie van 1500 tot 1540*, I. 's-Gravenhage, 1923 (anastatische herdruk 1965), p. 164 en 165, nr. 444.

¹⁹ M.F.A.G. Campbell, *a.w.*, p. 163, nr. 591; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, XII. Leipzig, 1938, kol. 456 en 457, nr. 8421.

²⁰ W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *a.w.*, II, 's-Gravenhage, 1940 (anastatische herdruk 1965), p. 278, nr. 2777.

6. *Hier beghint een zeere troostelike sprake der glorioser maghet marien totten sondare ende des sondaers tot marien*. Inc. De sondare Tedet animam meam vite mee etc Job X^c Min zielen verdriet mijns sleuens Wee my onsalich mensche. En sal my niement troosten Waer zij dij mijn vriendekins alle ghemeene. zij dy nv in rusten. Voor waer ic vermoede dat zij niet hooren en willen. zij bewisen dat sij gheen warachtighe vrienden en zijn, maer minnen alleene den vutwendighen mensche ende meer vleeschs ende bloet dan die ziele oft den gheest van my... Expl. Maria Gheen danckeliker hoedekijn en mochten my ghemaken dan ditte es. Hier mede een hende ontfaet mine benedictie. Dy moet ghebenedie[n] die heere van syon zo dat ghi moghet zie[n] alle die goede dinghen die daer zijn in iherusalem alle die daghe dijns leuens De sondare Amen Adieu alder durluchtichste keyserrine weest mijns ghedachtich o rikelike maghet bi dinen gheminden Amen

Dit is waarschijnlijk een vertaling van de *Dialogus alius Mariae et peccatoris*. Zeker is dit echter niet, want tot nog toe werd de Latijnse tekst van deze dialoog niet teruggevonden. Ook in deze samenspraak komt in het begin de vraag: Wie zij dij? (Quis es tu?) voor, die kenmerkend is voor de dialogen van Jacobus van Gruitrode. Waarschijnlijk is deze vertaling door dezelfde vertaler vervaardigd als de onder nr. 4 besproken vertaling van de *Dialogus Mariae et peccatoris*, want de titels van beide vertalingen vertonen een onmiskenbaar parallellisme in woordgebruik en uitdrukkingwijze. Deze vertaling is in hs. Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, 316, fol. 60r^o-83v^o overgeleverd.

7. *Dit is dat prologus eyns deuoten buexken gheheiten die roesenghaert Jhesu ende marie et cetera* Inc. EEn busselkijn van myren is my mijn ghemynde. tusschen mynen borsten Daer sal hi wonen Seere ghemynde in crysto des welkes naem die noet my niet en dwinghet te schriuen Nae dem gheuoelen des eerweerdighen mans broeders vbertijn vander mynderbroeder oerden. des hoeghen doctoers. den welken na mijn oerdel onder alle die doctours deser tijt die godlike verlichtinghe meest verlicht. ende die hemelsche deuoeccien ouervloedichlicste ontsteken heeft... Expl. op dat myne cleynheit dijre moghentheit. ende myne crancheit dijne crachticheit ontfanclijk sy ende behaghe. na die grote menichfolcheit dijre ontfermenissen Ouermits ihesum christum mynen behalder. Die mitten vader in dijre enicheit leeft ende regneert god almachtich in ewicheit der ewicheiden Amen

Dit is een vertaling van het *Rosarium Jesu et Mariae*, een verkorte redactie van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae*. Eerst schreef Jacobus van Gruitrode de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae*, bestaande uit: 1. twee prologen; 2. zeven geestelijke oefeningen, één voor elke dag van de week, op gebeurtenissen uit het leven van Jezus en Maria, van de Annunciatie tot de Nederdaling van de H.Geest; 3. een geestelijke oefening op de Geboorte van de H.Maagd en 4. een geestelijke oefening op de Tenhemelopneming van Maria. Het werk is niet oorspronkelijk, want het is niet meer dan een aaneenschakeling van soms lange excerpten uit kerkvaders en andere geestelijke schrijvers, vooral uit Anselmus van Canterbury, Augustinus, Bernardus van Clairvaux, Hubertinus van Casale en Ludolf van Saksen, maar ook uit Ambrosius, Beda, Ephrem de Syriër, Fulgentius, Henricus Suso, Hiëronymus, Hugo van Sint-Victor, Innocentius III, Isidorus van Sevilla, Jan van Ruusbroec, Johannes

Chrysostomus, Johannes van Hoveden, Leo I, Origenes en Richardus van Sint-Victor.

Op verzoek van twee jonge broeders vervaardigde Jacobus van Gruitrode vóór 1445 een kortere redactie van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae*, getiteld *Rosarium Jesu et Mariae*, waarin de twee prologen door een nieuwe proloog zijn vervangen, de geestelijke oefeningen op de Geboorte en de Tenhemelopneming van de H.Maagd zijn weggelaten en het aantal excerpten is gereduceerd, zodat de omvang nog ongeveer de helft bedraagt. De *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* is alléén in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 468, overgeleverd²¹; het *Rosarium Jesu et Mariae* is in zes handschriften bewaard gebleven, nl. Londen, British Library, Harl. 2926²²; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit 170, 227, 228 en 229²³ en Toledo, Archivo y Biblioteca Capitulares, Ms. 21-34²⁴.

De Middelnederlandse vertaling van het *Rosarium Jesu et Mariae* is bewaard gebleven in de hss. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 20, fol. 1r^o-138r^o²⁵; Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct. 351, fol. 78r^o-313v^o²⁶; Leningrad, Openbare Staatsbibliothek, Gollandskaja O. v. I., nr. 11, fol. 1r^o-206v^o²⁷; Luik, Seminarie, 6 L 34, fol. 7r^o-144r^o; München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. germ. 180, fol. 5r^o-228v^o²⁸ en Nijmegen, Collegium Berchmanianum, Provinciebibliotheek van de Paters Jezuïeten in Nederland, 5000 A 25, fol. 4r^o-183r^o. Talrijke uitvoerige excerpten uit deze vertaling bevinden zich in hs. Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct. 819, fol. 18v^o-250r^o, passim. Het begin van de proloog is ook in hs. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 F 17, fol. 228v^o-231r^ob overgeleverd²⁹.

Opmerking verdient dat de vertaling enige belangrijke afwijkingen van het Latijnse voorbeeld vertoont: 1. sommige gedeelten van de proloog zijn van

²¹ J. Van den Gheyn, *a.w.*, III, p. 376, nr. 2243; M. Verjans, *a.w.*, p. 464-467; *De kartuizers en hun klooster te Zelem. Tentoonstelling ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de Orde 1084-1984*. Onder redactie van F. Hendrickx. Diest, Stedelijk Museum, 1984, p. 215-218, nr. 34.

²² *A Catalogue of the Harleian Manuscripts, in the British Museum. With Indexes of Persons, Places and Matters*, II. 1808, p. 720; A.G. Watson, *Catalogue of Dated and Datable Manuscripts c. 700-1600 in the Department of Manuscripts The British Library*. London, [1979], I, p. 130; II, p. 738.

²³ [P.A. Tiele], *a.w.*, p. 52, 74 en 75.

²⁴ S. Bonaventurae opera omnia, VIII. Quaracchi, 1898, p. XI, kol. 1.

²⁵ *Catalogus codicum manuseriptorum Bibliothecae Regiae, I. Libri theologici*. Hagae Comitum, 1922, p. 158, nr. 591; *De kartuizers en hun klooster te Zelem*, p. 219 en 220, nr. 35.

²⁶ A. Reifferscheid, *Beschreibung der Handschriftensammlung des Freiherrn August von Arnswaldt in Hannover, in Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung*, 9 (1883), p. 135 en 136, nr. 3144; H. Degering, *Kurzes Verzeichnis der germanischen Handschriften der Preussischen Staatsbibliothek*, III. Leipzig, 1932 (anastatische herdruk: Graz, 1970), p. 118 (Mitteilungen aus der Preussischen Staatsbibliothek, IX).

²⁷ R. Lievens, *Middelnederlandse handschriften in Oost-Europa*. Gent, 1963, p. 128, nr. 93. (Leonard Willemsfonds, I).

²⁸ E. Petzet, *Die deutschen Pergament-Handschriften Nr. 1-200 der Staatsbibliothek in München*. München, 1920, p. 332-334 (*Catalogus codicum manuseriptorum Bibliothecae Monacensis*, Tomus V, Pars I).

²⁹ W. de Vreese, *a.w.*, p. 465-478, hs. Cc; *Catalogus codicum manuseriptorum Bibliothecae Regiae, I. Libri theologici*, p. 210 en 211, nr. 660; Jan van Ruusbroec, 1293-1381. *Tentoonstellings-catalogus*, p. 180-182, nr. 67.

plaats veranderd; 2. in de proloog komen twee passages in de ik-vorm voor, die noch in de proloog van het *Rosarium Jesu et Mariae*, noch in de twee prologen van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* worden aangetroffen; 3. in de proloog bevindt zich een excerpt dat in de proloog van het *Rosarium Jesu et Mariae* niet is te vinden en ontbreken drie excerpten, die wel in de proloog van het *Rosarium Jesu et Mariae* voorkomen; 4. de vertaling van de *Salutationes ad singula membra domini nostri Jesu Christi* bevindt zich niet meer in de oefening op zaterdag, maar in de oefening op vrijdag en 5. de *Salutationes ad singula membra beatae Mariae virginis* in de oefening op zaterdag zijn niet vertaald³⁰.

8. Hier beghint dat croonken [des loefs] van onser lieuer sueter vrouwen dat welke haer dicwil is te offeren van elken die haer deuoeit is ende sonderlinghe des saeterdaechs ende in haeren anderen feestdaghen Leest met deuocyen ende innicheit. Inc. GHewerdige mi di te louen O heilige maghet maria metter ghebenedyder vrucht dyns buycks onse heer ihesu christo Die welke in goeden dinghen myn begherte veruullet dat is di te louen wt al die inwendicheit myns herten. Salich is hi O ghebenedide maghet maria den welken du gheues begherte di te minnen di te eeren van di te spreken di te gueten... Expl. Nu int einde mijns gedichs so guet ick di segghende Aue moeder gods ende des menschen Werdich huus des godliken lichts ontfangt doch die gaeue van desen cranse Jhesus die den heilighen sulste vroude gheuen alstu richter dichten salste dijn ordeel so ontfact van mi die gaeue dees loues ende voer dit loff soe gheeft mi weder di seluen te lone Amen

Dit is een vertaling van de *Coronula laudis Mariae gloriosissimae coeli reginae saepe ab omni sibi devotae asservanda specialibus sabbatis et principiis eius solemnitatibus*, een tweedelige oefening ter ere van de ledematen van de H.Maagd. Deze oefening moet vóór 1439 tot stand zijn gekomen, daar het oudste bewaarde handschrift in dat jaar is geschreven³¹. Het eerste deel bestaat uit een inleidend gebed met een parafrase van het Ave Maria en groeten tot veertien lichaamsdelen van de H.Maagd, het tweede deel uit een inleidend gebed, groeten tot zeven lichaamsdelen, geheel het lichaam en de ziel van de H.Maagd en een slotgebed. De groeten zijn telkens gevolgd door toepasselijke excerpten uit werken van Anselmus van Canterbury, Augustinus, Bernardus van Clairvaux, Franco van Affligem, Hubertinus van Casale, Hugo van Sint-Victor, Johannes Gerson, Johannes van Hoveden en Petrus van Blois.

De Middelnederlandse vertaling van deze oefening ter ere van de H.Maagd is niet alleen in het Nederlandse taalgebied, maar ook in de Duitse grensgebieden

³⁰ De *Salutationes ad omnia membra domini nostri Jesu Christi* bevinden zich in hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 468, fol. 130r^o-138r^o (korte redactie) en o.a. in de hss. Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 229, fol. 90r^o-100v^o en Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2274, fol. 101r^o-107v^o (uitgebreide redactie). De Middelnederlandse vertaling van de uitgebreide redactie is o.a. overgeleverd in de hss. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 20, fol. 110v^o-118r^o; Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Ms. germ. oct. 351, fol. 254r^o-268v^o en Luik, Seminarie, 6 L 34, fol. 116v^o-125r^o. De *Salutationes ad omnia membra beatae Mariae virginis* bevindt zich o.a. in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 468, fol. 130r^o-138r^o; Utrecht, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 229, fol. 74v^o-82v^o en Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2274, fol. 101r^o-107v^o.

³¹ Hs. Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 2274, afkomstig uit het kartuierklooster bij Wezel.

zeer verspreid geweest. Zij is bewaard gebleven in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, IV 242, fol. 1r^o-8v^o en 25r^o-68v^o³²; Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I G 15, fol. 45v^oa-59v^ob³³; Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 26, fol. 219r^o-229v^o; Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kultur Besitz, Ms. germ. oct. 585, fol. 146v^o-164r^o (Ripuarisch)³⁴; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21953, fol. 212r^o-241v^o³⁵; II 277, fol. 1r^o-1v^o en 268r^o-284v^o³⁶; II 1332, fol. 258r^o-273v^o; II 6404, fol. 7r^o-30v^o; IV 31, fol. 85r^o-96v^o (begin en slot ontbr.)³⁷; IV 94, fol. 220r^o-234r^o³⁸; IV 113, fol. 47r^o-70r^o³⁹; Bryn Mawr, Bryn Mawr College, zonder signatuur, fol. 91r^o-101r^o⁴⁰; Cambridge, Universiteitsbibliotheek, Add. 2876, fol. 171r^o-188v^o⁴¹; Darmstadt, Hessische Landes- und Hochschulbibliothek, 1888, fol. 161r^o-179r^o⁴²; Frankfurt am Main, Stadt- und Universitätsbibliothek, Ms. praed. 12, fol. 115r^o-132r^o⁴³; Hasselt, Collectie - Ann Vandermeulen, niet gefolieerd⁴⁴; Keulen, Historisches Archiv, G.B. 8^o17, fol. 157v^o-195r^o (Ripuarisch)⁴⁵; Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, Letterk. 320, fol. 153r^o-190r^o⁴⁶; Londen, British Library, Egert. 677, fol. 9r^o-37v^o⁴⁷; Add. 29985, fol. 138v^o-153v^o⁴⁸; München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. germ. 5203, fol. 1r^o-12r^o; New Haven, Yale University, Beinecke Rare Book and Manuscript Library, MS. 196, fol. 179r^o-220v^o (Ripuarisch)⁴⁹; Oud-Heverlee-Vaalbeek,

³² J. Deschamps, *Middelnederlandse handschriften in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel. Vierde reeks (1952-1977)*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 48 (1977), p. 668; *De kartuziers en hun klooster te Zelem*, p. 222-226, nr. 37.

³³ M.B. Mendes da Costa, *a.w.*, p. 98, nr. 571.

³⁴ H. Degering, *a.w.*, III, p. 221-224.

³⁵ J. Van den Gheyn, *a.w.*, I, Brussel, 1901, p. 546-548, nr. 845; M. Meertens, *De godsvrucht in de Nederlanden*, VI. Antwerpen-Nijmegen, 1934, p. 129-143, nr. 26 (Historische Bibliotheek van Godsdienstwetenschappen).

³⁶ J. Van den Gheyn, *a.w.*, I, p. 567 en 568, nr. 866.

³⁷ J. Deschamps, *a.w.*, p. 659.

³⁸ *Vijftien jaar aanwinsten*. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I, 1969, p. 141 en 142, nr. 113; J. Deschamps, *a.w.*, p. 660.

³⁹ J. Deschamps, *a.w.*, p. 661.

⁴⁰ Ph. E. Webber, *Medieval Netherlandic Manuscripts in Greater Philadelphia Libraries*, in *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 47 (1976), p. 463-475.

⁴¹ R. Priebsch, *Deutsche Handschriften in England*, I. Erlangen, 1896 (anastatische herdruk: Hildesheim-New York, 1979), p. 29 en 30, nr. 22.

⁴² G. Achten und H. Knaus, *Deutsche und Niederländische Gebetbuchhandschriften der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt*. Darmstadt, 1959, p. 102-107, nr. 23.

⁴³ G. Powitz, *Die Handschriften des Dominikanenklosters und des Leonhardstifts in Frankfurt am Main*. Frankfurt am Main, 1968, p. 18-23.

⁴⁴ F.P. (rims), *Het gebedenboek van Lysbeth van Bocholt*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 20 (1929), p. 320-324; L. Verschueren, *Handschriften afkomstig uit het klooster Jerusalem te Venray*; in *Miscellanea Mgr. Dr. P.J.M. van Gils, Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, 85 (1949), p. 728-730. Dit handschrift werd in 1976 aan de huidige eigenares geschonken door Alfons Vermoelen, notaris te Hoboken, die het zelf van zijn vader Pancrace Vermoelen had geërfd.

⁴⁵ K. Menne, *Deutsche und niederländische Handschriften*. Köln, 1931, p. 428-433, Nr. 215.

⁴⁶ G.I. Liefinck, *a.w.*, p. 147-149.

⁴⁷ K. de Flou en E. Gailliard, *Beschrijving van Middelnederlandse en andere handschriften die in Engeland bewaard worden*, in *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1896, p. 95-101, nr. 4; R. Priebsch, *a.w.*, II, p. 65 en 66, nr. 88; W. de Vreese, *a.w.*, p. 524-534, hs. Ll.

⁴⁸ K. de Flou en E. Gailliard, *a.w.*, 1897, p. 394-402, nr. 6; R. Priebsch, *a.w.*, II, p. 250 en 251, nr. 288.

⁴⁹ B.A. Shailor, *Catalogue of Medieval and Renaissance Manuscripts in the Beinecke Rare Book and Manuscript Library Yale University, Volume I: MSS 1-250*. Binghamton, New York, 1984, p. 267-271.

Bibliotheek der Franciscanen, Ms, a 8ⁱ, fol. 71r^o-100r^o⁵⁰; Utrecht, Rijksmuseum Het Catharijneconvent, BMH 96, fol. 162r^o-201v^o⁵¹; BMH 101 fol. 213r^o-226v^o⁵²; ABM 38, fol. 252r^o-289r^o en Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Aug. 61:14 in 8°, fol. 186r^o-233v^o (Middelnederduits)⁵³.

Sommige van de bovengenoemde handschriften o.a. Brussel, II 277, II 1332, IV 31, IV 113 en IV 94, bevatten een verkorte redactie, waarin de namen van de auteurs, waaraan de gebeden werden ontleend, zijn weggelaten. Deze verkorte redactie werd vijfmaal ter perse gelegd: in 1490 door Christiaan Snellaert te Delft⁵⁴, in 1492 door Rijkert Paffroedt te Deventer⁵⁵, ca. 1500 en ca. 1501 door Hugo Jansz van Woerden te Leiden⁵⁶ en na 1513 door Jan Seversz. te Leiden⁵⁷. Daar de oudste druk reeds in 1490 van de pers kwam en de handschriften, waarin de verkorte redactie voorkomt, meestal van ná 1500 dateren, kan het zijn dat de volledige Middelnederlandse vertaling met het oog op de druk werd ingekort en de verkorte redactie, die in sommige van de bovengemelde handschriften wordt aangetroffen, van een druk is afgeschreven. Een nog kortere redactie bevindt zich in hs. Nijmegen, Universiteitsbibliotheek, 323, fol. 227r^o-230v^o.

9. [*Meditacien*] *Vander mynliker toecoemste ons heren. Opten iersten sondach inden aduent inc.* MJt ewiger mynnen O almechtige god hebstu my gemynt Want ten was uwer mynnen niet ghenoch. dat ons een engel verloessen soude. Mer lieue heer du waerste soe bermhertich ende goedertieren. ende haddest my in soe groter werden. Dattu af gheleget hebste die coninclike croen. Ende biste self ons verloesser gheworden Want du en wolste niet dat ic aen yemont betrouwen setten Ende troest sueken soude. dan aen uwer mynliker goetheit... Expl. O weerdige maget wilt my uerwerven van uwen lieuen brudegom die beloeft. die hi di beloefden in der tijt dijne passien Dat ick nummermeer verscheyden en moet van deser werelt. sonder gewarich berouwe ende gerechtige biecht van alle mijnen sonden die ick ye gedede Ende dat ick dat heilige sacrament werdeliken moet ontfangen tot salicheit mijne sielen Jck biddi O wtuercoren maghet dat ghi my by wilt staen in die vre mijne doot Ende en wilt niet van my scheyden voer dat ghi mijn siel hebt bracht in dat ewige leuen Amen

⁵⁰ Drie gebeden tot de H.Maagd, voorkomend in de Middelnederlandse vertaling van de *Coronula laudis Mariae*, zijn naar dit handschrift uitgegeven door D.A. Stracke, *Mariagebeden, door Franco, abt van Afligem*, in *Ons Geestelijk Erf*, 25 (1951), p. 176-189; zie ook *Tentoonstelling van Middelnederlandse handschriften uit beide Limburgen. Catalogus*. Hasselt, Provinciale Bibliotheek, 1954, p. 55, nr. 80.

⁵¹ B. Kruitwagen, *Catalogus van de handschriften en boeken van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem*. Amsterdam, 1913, p. 76-78, nr. 96.

⁵² B. Kruitwagen, *a.w.*, p. 85-88, nr. 101.

⁵³ C. Borchling, *Mittelniederdeutsche Handschriften in Wolfenbüttel und einigen benachbarten Bibliotheken. Dritter Reisebericht*, in *Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse*. 1902 (Beiheft), p. 108 en 109.

⁵⁴ M.F.A.G. Campbell, *a.w.*, p. 88, nr. 331; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, VII, kol. 203 en 204, nr. 7838.

⁵⁵ M.F.A.G. Campbell, *a.w.*, p. 87, nr. 330; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, VII, kol. 204, nr. 7839.

⁵⁶ W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *a.w.*, I, p. 161 en 162, nr. 435 en 436; *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. VII, kol. 205, nr. 7840 en 7841.

⁵⁷ W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *a.w.*, I, p. 162, nr. 437.

Dit is een vertaling van een werk dat tot dusver niet is teruggevonden en *Meditationes de tempore et de sanctis* kan hebben geheten. In de lijst van de 28 werken, die Trithemius aan Jacobus van Gruitrode heeft toegeschreven, komt een dergelijk werk niet voor, maar onder zijn lijst heeft Trithemius „Et alia multa” geschreven, zodat Jacobus van Gruitrode volgens hem nog vele andere geschriften heeft vervaardigd, die in de lijst niet zijn opgenomen⁵⁸. Wel heeft volgens Trithemius Jacobus van Gruitrode *Meditationes passionis Domini* en *Meditationes compassionis Mariae* vervaardigd, maar daarvan kunnen de *Meditacien* geen vertaling zijn.

De *Meditacien* bevatten bespiegelingen omtrent 35 feestdagen van het kerkelijk jaar, zowel op feestdagen van het tijdeigen als op feestdagen van het feesteigen der heiligen: de Advent, Maria-Ontvangenis, Kerstmis, de Besnijdenis, Driekoningen, Maria-Lichtmis, de Vlucht naar Egypte, de Twaalfjarige Jezus in de Tempel, het Doopsel van Christus, Maria-Boodschap, Palmzondag, Witte Donderdag, Goede Vrijdag, Paasavond, Pasen, de Kruisdagen, Hemelvaartsdag, Pinksteren, Drievuldigheidsdag, de vooravond van Sacramentsdag, Sacramentsdag, Maria-Visitatie, de Kerkwijding, Maria-Hemelvaart, Maria-Geboorte, de Kruisverheffing, Allereengelendag, Sint-Augustinus, Sint-Francis, Allerheiligen, Sint-Elisabeth, Maria-Opdracht, Sint-Caecilia, Sint-Catharina en Sint-Barbara. In de meditaties bevinden zich excerpten uit Ambrosius, Anselmus van Canterbury, Augustinus, Bernardus van Clairvaux, Franco van Affligem, Hiëronymus, Hubertinus van Casale, Innocentius III, Johannes Chrysostomus, Johannes Gerson, Johannes van Hoveden, Leo I en Origenes.

Dat deze *Meditacien* een vertaling van een werk van Jacobus van Gruitrode zijn, blijkt uit de volgende vaststellingen: 1. op het einde van de meditatie over de Advent staat te lezen „Ende ic onsalige sonder alleen naeden name ende habijt monicx carthuser Mer inder waerheit een arme onnutte mensche”, wat overeenkomt met „homo aridus et indevotus ac dissolutus frater sum, solo nomine et habitu carthusiensis” in het naschrift van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* en in de proloog van het *Rosarium Jesu et Mariae* (in de vertaling daarvan „Want ic ben een dorre mensche ondoevoet ende een wansedich broeder. leyder alleyne mitten name ende in habijt carthuser”); 2. de *Meditacien* vertonen excerpten uit dezelfde kervaders en geestelijke schrijvers als de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae*, het *Rosarium Jesu et Mariae* en de *Coronula laudis Mariae* en 3. de *Meditacien* bevatten oefeningen zoals *Totten benediden ledakens christi* en *Devote bedingen totten leden ons lieves heren in die vasten*, die doen denken aan de *Salutationes ad membra singula beatae Mariae virginis* en de *Salutationes ad membra singula domini nostri Jesu Christi* uit de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* en het *Rosarium Jesu et Mariae* en aan de *Coronula laudis Mariae*.

De *Meditacien* zijn volledig overgeleverd in de hss. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, IV 220 en 's-Hertogenbosch, Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 637, die samen een stel vormen en waarin resp. de meditaties van de Advent tot Pinksteren en de meditaties van Drievuldigheidsdag tot Sint-Barbara voorkomen⁵⁹. Hs. Brus-

⁵⁸ J. Trithemius, a.w., fol. 119v°.

⁵⁹ *De kartuizers en hun klooster te Zelem*, p. 229-233, nr. 41a en 41b.

sel, Koninklijke Bibliotheek, IV 359 bevat de meditaties van Drievuldigheidsdag tot Sint-Barbara, echter onvolledig, want de bladen, waarop initialen voorkwamen zijn uit het handschrift verwijderd, zodat steeds het begin en vaak het einde van de meditaties ontbreken⁶⁰. Hs. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, IV 442, fol. 2r°-154r° bevat, soms ingekort, de meditaties van de Advent tot Maria-Opdracht; het begin van de meditatie over de Advent ontbreekt⁶¹.

In 1984, toen ons onderzoek naar Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen van geschriften van Jacobus van Gruitrode nog niet ver gevorderd was, namen we aan dat Jacobus van Gruitrode onder de titel *Die roesenghaert Jhesu ende Marie* een verkorte Middelnederlandse vertaling van zijn *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* had vervaardigd, dat hij zijn *Dialogus Crucifixi et peccatoris* en zijn *Coronula laudis Mariae* in de landstaal resp. had bewerkt en vertaald en een aantal *Meditacien* in zijn moedertaal had geschreven⁶². Als voornaamste bewijs dat Jacobus van Gruitrode eigen werken in de landstaal had overgebracht beschouwden we toen de mededeling in de proloog van *Die roesenghaert Jesu ende Marie* dat hij op verzoek van twee medebroeders de fraaiste stukken uit de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* in dit boek had samengebracht: „Hierom also ghi my mit enen anderen ionghen broeder ghebeden hebt eerstelike. des welkes naeme gheschreuen sy in dat bueck des leuens. soe ist dat ic wt onsen bueke. twelke gheheiten is. den hoff der guldenre roesen ons heren jhesu ende marien. die gheest des seluen ons heren dat werkende vergadert. ende wt ghetoghen hebbe die alre blinkenste roesen”.

Daar we toen slechts het enige handschrift van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* hadden onderzocht en op grond van de incipits aannamen dat de andere handschriften precies dezelfde tekst bevatten, kon, zo dachten we ten onrechte, de bovenaangehaalde uit de proloog slechts op de Middelnederlandse tekst betrekking hebben en moest Jacobus van Gruitrode de fraaiste stukken uit zijn *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* zelf hebben vertaald. Daar hij, zoals we meenden, één van zijn werken zelf in de landstaal had overgebracht, kon hij nog andere eigen werken in zijn moedertaal hebben vertaald of werken oorspronkelijk in het Diets hebben geschreven. Reeds in 1931 beschouwde M. Verjans de door hem uitgegeven bewerking van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris* als het werk van Jacobus van Gruitrode; uitdrukkelijk schreef hij dat niet, maar hij wees op een aantal Limburgse taalvormen, die in zijn tijd nog in Gruitrode gangbaar waren⁶³. Onze mening dat Jacobus van Gruitrode ook de landstaal had beoefend, scheen het feit te bevestigen dat er onder de geschriften van Jacobus van Gruitrode, die door Johannes Trithemius worden vermeld, er geen enkel voorkwam, waarvan de *Meditacien* een vertaling konden zijn. Waarschijnlijk, zo dachten we toen, had hij eigen werken in de landstaal overgebracht en werken oorspronkelijk in zijn moedertaal geschreven ten behoeve van kloosterzusters en lekebroeders, die veelal het Latijn niet

⁶⁰ J. Deschamps, a.w., p. 671.

⁶¹ J. Deschamps, a.w., p. 676.

⁶² *De kartuizers en hun klooster te Zelem*, p. 107; 219 en 220, nr. 35; p. 222-226, nr. 37 en p. 229-233, nr. 41.

⁶³ M. Verjans, a.w., p. 461.

mchtig waren. Bekend waren immers zijn betrekkingen met het Sint-Agnesklooster te Maaseik, waarvoor hij twee handschriften had gebonden⁶⁴.

Onze mening dat Jacobus van Gruitrode ook zijn moedertaal heeft beoefend, werd spoedig door een nieuwe bevinding aan het wankelen gebracht. Ons onderzoek van de andere handschriften van het *Rosarium Jesu et Mariae* wees uit dat hij twee redacties van dat werk heeft vervaardigd: een lange redactie, *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* of *Rosarium Jesu et Mariae* geheten, en een korte redactie, slechts *Rosarium Jesu et Mariae* genoemd. De Middelnederlandse tekst bleek een vertaling van de korte redactie te zijn en de passage, waarin staat dat hij op verzoek van twee medebroeders de fraaiste stukken uit zijn *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* had verzameld, was woordelijk uit het Latijn vertaald: „Hinc est quod sicut instanter petisti vna cum quodam iuniore frater nostro cuius nomen scriptum sit in libro vite rosas magis rutilantes. ex libro nostro quem nuper spiritu ihesu operante collegi. qui intitulatur. Ortus aurearum rosarum ihesu et marie tibi exerpere curauit.” Deze passage sloeg dus niet op de Middelnederlandse tekst, maar op de korte Latijnse redactie. Zo kwam dus te vervallen wat we meenden het voornaamste bewijs te zijn dat Jacobus van Gruitrode ook zijn moedertaal had beoefend. En alles wel beschouwd konden de *Meditacien* ook een vertaling uit het Latijn zijn, want Johannes Trithemius had immers geschreven dat Jacobus van Gruitrode nog vele andere werken („et multa alia”) dan de door hem genoemde geschriften had vervaardigd.

Moeten we dan aannemen dat Jacobus van Gruitrode geen enkel van zijn werken in zijn moedertaal heeft overgebracht? Zoals we boven reeds hebben vermeld, komen er in de proloog en in de tekst van *Die roesenghaert Jesu ende Marie* ten opzichte van het *Rosarium Jesu et Mariae* een aantal wijzigingen voor. Belangrijk zijn vooral twee passages in de ik-vorm, waarin Jacobus van Gruitrode over zichzelf en over zijn werk spreekt en die noch in de lange noch in de korte redactie van het *Rosarium Jesu et Mariae* worden aangetroffen. Deze passages luiden: „Weet daer om dat ic dit werck alleyn verghadert hebbe. mer niet ghemaect. Want alsoe ghi wael weet Ic en ben so cunstich niet. dat ic wat nuwes seluen maken mocht. Mer dat andere ghemaect ende ghearbeydt hebben. dat mach ic te samen menghen omme andere mynschen stichtinghe ende omme myne eyghen leringhe wil” en „Dit en schriue ic niet alderliefste als of ic volmaect waer. mer omme dat ic my seluen mit v onderwisen mach ende leren tot sulken godliken troeste ende consolacie. Want also synte bernart seyt. die godlike troest is alsoe lecker dat sy niemant ghegheuen en waert die anderen troest suekende is Ende daer omme soe moet onse siele versmaden ghetroest te werden in anderen dinghen. willen wi ghenuchte rapen inder ghehoechenisse of inder memoerien gods”. In de eerste proloog van de *Hortus aurearum rosarum Jesu et Mariae* komt het citaat uit Bernardus wel voor, maar in een ander verband: „Renuat consolari anima in alijs. si vis in dei memoria delectari”.

⁶⁴ Zie over de betrekkingen van Jacobus van Gruitrode met het Sint-Agnesklooster te Maaseik: F. Hendrickx, *Een directorium uit het St.-Agnesklooster te Maaseik, mogelijk herkomstig van St.-Luciadal te St.-Truiden*, in *Ons Geestelijk Erf*, 56 (1982), p. 204-206, met verdere literatuur.

Het kan moeilijk anders, dunkt ons, of de aangehaalde passages in de ik-vorm, die in de twee Latijnse redacties niet voorkomen, zijn in *Die roesenghaert Jhesu ende Marie* door Jacobus van Gruitrode zelf bijgevoegd⁶⁵. Maar zijn ze ook een bewijs dat hij zelf de korte redactie van het *Rosarium Jesu et Mariae* heeft vertaald? Nergens in de proloog van *Die roesenghaert Jhesu ende Marie* staat dat hij dit werk uit het Latijn heeft vertaald, er staat zelfs niet dat *Die roesenghaert Jhesu ende Marie* een vertaling van het *Rosarium Jesu et Mariae* is, ofschoon dat toch onomstotelijk vaststaat. Toch mogen we, dunkt ons, als waarschijnlijk aannemen dat Jacobus van Gruitrode de korte redactie van het *Rosarium Jesu et Mariae* zelf in het Middelnederlands heeft vertaald⁶⁶. Zo kwamen we tot dezelfde slotsom als J. Huijben, die het al in 1931 waarschijnlijk achtte dat de vertaling van de schrijver zelf was, maar helaas niet meedeelde op welke bevindingen zijn zienswijze berustte⁶⁷.

Wat de andere acht Middelnederlandse vertalingen en bewerkingen betreft, die we in deze bijdrage hebben besproken, bestaat er, alles wel overwogen, geen enkel overtuigend bewijs dat hij ook maar één daarvan zelf zou hebben vervaardigd. Met zekerheid kunnen we echter zeggen dat de drie vertalingen of bewerkingen van de *Dialogus Crucifixi et peccatoris* onmogelijk alle drie en de twee vertalingen of bewerkingen van de *Dialogus Mariae et peccatoris* onmogelijk allebei van de hand van Jacobus van Gruitrode kunnen zijn, omdat het ondenkbaar is dat hij zelf resp. drie of twee vertalingen of bewerkingen van hetzelfde eigen werk zou hebben vervaardigd.

⁶⁵ *De kartuizers en hun klooster te Zelem*, p. 215-218, nr. 34.

⁶⁶ Zie ook J. Deschamps, *De lange en de korte redactie van het „Rosarium Jesu et Mariae” en de Middelnederlandse vertaling van de korte redactie*, in *Codex in context. Studies over codicologie, kartuizergeschiedenis en laatmiddeleeuws geestesleven aangeboden aan Prof. Dr. A. Grujts*, uitgegeven door Chr. de Backer, A.J. Geurts, A.G. Weiler. Nijmegen-Grave, 1985 (Nijmeegse codicologische cahiers, 4-6).

⁶⁷ J. Huijben, *Uit Ruusbroec's vriendenkring*, in *Jan van Ruusbroec, leven en werken*. Onder de redactie van het Ruusbroec-genootschap Antwerpen. Mechelen-Amsterdam, 1931, p. 113.